

Les persones amb discapacitat intel·lectual i l'accés a l'alfabetització

Josep FONT i ROURA

RESUM: *S'exposa què es considera actualment retard mental, molt més relacionat amb la interacció amb l'entorn on viu la persona que no pas un trastorn purament individual. Cobra importància el suport que s'ha de donar al discapacitat per tal que pugui viure en societat. Aquest suport promourà el desenvolupament, la formació i el benestar de l'individu, alhora que millorarà la forma de relacionar-se amb l'entorn. Una d'aquestes formes de relació és la lectura, un procés cognitiu que permet el desenvolupament personal i la vida en societat. L'accés a l'alfabetització esdevé vital per a tot-hom: el discapacitat intel·lectual també pot arribar a llegir i gaudir de la lectura, tot i tenir més dificultats. S'han de considerar algunes qüestions que afecten les famílies i l'entorn del discapacitat, on se situa la biblioteca. A partir d'elles, es poden emprendre accions que facilitin l'aprenentatge i l'ús de la lectura.*

1 INTRODUCCIÓ

No resulta fàcil abordar qualsevol aspecte relacionat amb el món de la discapacitat. La nostra cultura i la història recent estan plenes d'exemples de prejudicis que dificulten el camí cap a una normalitat plena. Tot i així, també és evident que hi ha hagut progressos importants i que els coneixements i les experiències actuals són radicalment diferents dels de tan sols fa uns pocs anys. Això fa pensar en possibilitats noves per a les persones amb retard mental. Certament, disposem d'enfocaments i models molt més comprensius, educatius i habilitadors que permeten veure el futur de les persones amb retard mental amb uns ulls més esperançadors.

Josep Font i Roura. CPT L'Estel, director; Universitat de Vic. Facultat d'Educació, professor.

Article basat en la comunicació presentada al Seminari «Serveis Especials a les Biblioteques: Parlen els Usuaris», organitzat pel Col·legi Oficial de Bibliotecaris-documentalistes de Catalunya, la Facultat de Biblioteconomia i Documentació de la Universitat de Barcelona i l'Associació Lectura Fàcil, que va tenir lloc el 24 de febrer de 2004 a l'esmentada Facultat.

En aquest sentit, hem de reconèixer els esforços que han fet en els últims anys entitats com l'AAMR (American Association on Mental Retardation) per tal de donar una perspectiva radicalment diferent del que s'entén per retard mental. Certament, hem passat d'una visió on l'èmfasi es posava en la persona i els seus dèficits a una altra on es tenen presents tant la persona com el seu entorn. La definició de retard mental que presenta l'AAMR el 2002 s'ha d'entendre, doncs, com un pas més en el camí per a comprendre millor aquest fenomen i ha de servir de base per a nous models d'intervenció.

La finalitat d'aquesta contribució és doble. D'una banda, donar a conèixer què es considera actualment una persona amb discapacitat intel·lectual i, d'altra, comentar la importància i el significat que representa l'accés a l'alfabetització per a aquestes persones, i els processos que el poden facilitar.

2 EL NOU CONCEPTE DE RETARD MENTAL I LA SEVA DEFINICIÓ

El manual de Luckasson i col·laboradors de 2002¹ –com també l'edició de 1992–, s'ha plantejat definir de nou el fenomen del retard mental i articular aquesta definició amb els canvis que s'han de donar en les pràctiques professionals i en la societat en general. Amb la pretensió de dur a terme un canvi de paradigma es passa d'un model basat en el dèficit a un altre basat en els suports.

En les anteriors definicions es considerava el retard mental com una deficiència associada a la persona; amb el nou enfocament, es considera com una condició de discapacitat que resulta de la interacció entre la persona i els entorns on viu. Així doncs, un element essencial d'aquest canvi de paradigma resulta del fet d'observar el retard mental no com un tret absolut de la persona sinó com «una expressió de l'impacte funcional de la interacció de la persona amb habilitats intel·lectuals i adaptatives limitades i el seu entorn.»²

En el passat, la responsabilitat dels problemes derivats de la discapacitat havien recaigut en l'individu: en la nova definició, part d'aquestes responsabilitats es traspassen a l'entorn. La importància que es concedeix a l'entorn rau en la necessitat relativa de suport que s'ha de proporcionar a l'individu per tal que pugui acomplir diversos rols socials, més que no pas en la relativa competència o incompetència de l'individu per a realitzar aquests rols.

1. Luckasson, R.; et al. *Mental retardation: definition, classification, and systems of supports* (Washington: AAMR, 2002).

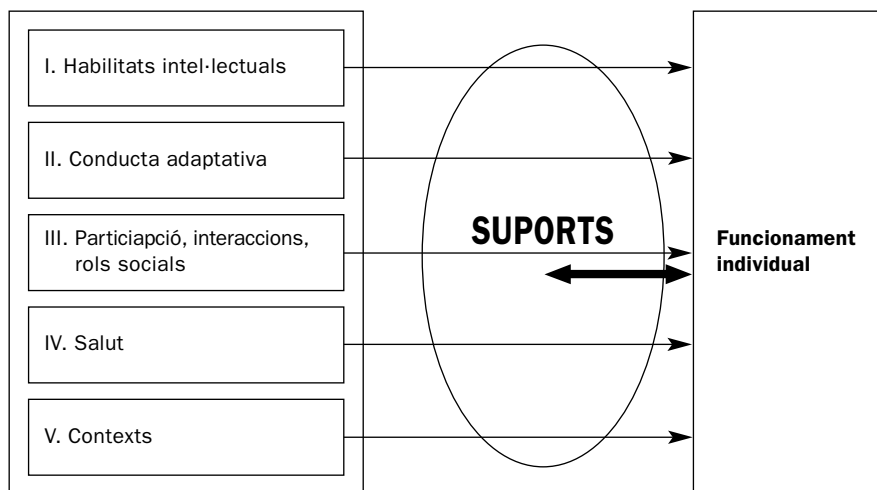
2. Schalock, R.L.; et al. «The changing conception of mental retardation: Implications for the field». *Mental retardation*, vol. 32 (1994), n. 3, p. 181.

Així doncs, els canvis que Luckasson introdueix intenten reflectir una definició més funcional: la interacció existent entre la persona, l'entorn i la intensitat dels suports necessaris. Al 2002 defineix el retard mental com una discapacitat que es caracteritza per limitacions significatives tant en el funcionament intel·lectual com en la conducta adaptativa expressada en les habilitats adaptatives, conceptuals, socials i pràctiques. Aquesta discapacitat s'origina abans dels divuit anys.

La definició conté tres elements:

(1) limitacions significatives en el funcionament intel·lectual que (2) es donen al mateix temps i estan relacionades amb limitacions significatives en la conducta adaptativa i (3) es manifesta durant el període de desenvolupament.

El model teòric que es mostra a la figura següent és el que utilitza el manual del 2002 per indicar les relacions entre el funcionament individual, els suports i les cinc dimensions que inclou l'enfocament multidimensional del retard mental. Si bé aquestes dimensions són força semblants a les donades a l'edició de 1992, s'hi poden observar algunes variacions.

Aquestes dimensions del sistema són:

- Dimensió 1: Habilitats intel·lectuals
- Dimensió 2: Conducta adaptativa (habilitats conceptuals, socials i pràctiques)
- Dimensió 3: Participació, interaccions i rols socials
- Dimensió 4: Salut (salut física, salut mental i etiologies)
- Dimensió 5: Context (entorns, cultura)

Sembla que el model teòric de 2002 segueix un enfocament ecològic a l'hora d'establir els elements claus per a comprendre la condició de retard mental i el funcionament de l'individu: la persona, els entorns i els suports. Respecte al model anterior, s'observen canvis: s'estableix la multidimensionalitat del retard mental i el paper mediador que juguen els suports en el funcionament individual. Cada una de les diferents dimensions influeix en el funcionament de l'individu, que queda mediat pels suports disponibles. Al mateix temps la necessitat de suports pot influir en el funcionament.

D'importància cabdal és la definició que es fa dels suports. El sistema de 2002 els defineix com a recursos i estratègies que tenen l'objectiu de promoure el desenvolupament, l'educació, els interessos i el benestar d'una persona i que en milloren el funcionament individual. Certament, entendre el significat i l'abast dels suports és el que pot oferir les millores més importants i significatives a les persones amb retard mental.

3 QUÈ ÉS LA LECTURA I QUÈ VOL DIR ENSENYAR I APRENDRE A LLEGIR

Llegir és un procés altament complex i en el qual intervenen molts factors. Intentar reduir aquest procés a un conjunt d'habilitats aïllades és un error remarcable. Avui dia tothom està d'acord que llegir vol dir entendre el significat d'un text imprès. No obstant això, els matisos diferents que es posen en la seva definició fan variar substancialment la percepció que es té de la seva naturalesa.

El Committee on the Prevention of Reading Difficulties in Young Children afirma que llegir és una activitat cognitiva i psicolingüística que exigeix l'ús d'una forma (el codi escrit) per obtenir el significat (el missatge que s'ha d'entendre) dins el context dels objectius del lector (per a aprendre, obtenir informació, per plaer, etc.).³ Penso que aquesta visió de la lectura posa l'èmfasi en aquells aspectes clau que cal considerar en el seu ensenyament i aprenentatge. Segurament es produiran oscil·lacions entre el pes d'aquests components, depenent del moment de desenvolupament de la lectura o dels objectius concrets que es persegueixin; el que queda clar és que llegir suposa la relació equilibrada dels tres elements. Cal insistir també que la lectura és una activitat social i que és dins el context d'un grup cultural determinat que es defineix la naturalesa i el valor de la lectura i de l'alfabetització.

3. Snow, C. *Preventing reading difficulties in young children*. (Washington: National Academy Press, 1998).

El mateix comitè considera que «l'ensenyament efectiu de la lectura es construeix sobre la base que reconeix que l'habilitat lectora està determinada per diversos factors, i que molts factors que estan relacionats amb la lectura no arriben a explicar-la; moltes experiències contribueixen al desenvolupament de la lectura sense ser-ne prerequisits, i encara que hi ha molts prerequisits, cap d'ells, per si mateix, es considera suficient» (p. 3).

Un ensenyament inicial adequat de la lectura exigeix que els nens:

- utilitzin la lectura per a obtenir significat del material imprès
- tinguin oportunitats freqüents i intenses de llegir
- vegin, perquè se'ls exposa, les relacions freqüents i regulars entre so i grafia
- aprenguin la naturalesa del sistema alfabètic escrit
- compreguin l'estructura de les paraules parlades.

De la mateixa manera, si es vol que els nens progressin en l'aprenentatge de la lectura és imprescindible:

- tenir una bona comprensió de com representar alfabèticament els sons
- una pràctica lectora suficient per a aconseguir fluïdesa amb les diferents classes de textos
- un vocabulari i un coneixement previ suficients per a produir textos escrits significatius i interessants
- estratègies i procediments per a controlar la comprensió i reparar els errors
- mantenir l'interès i motivació per a llegir amb objectius diversos.

S'ha de tenir present que els nens que presenten un desenvolupament normal i han tingut experiències suficients i adequades relacionades amb el llenguatge oral i amb les característiques del llenguatge escrit són qui adquireixen la lectura d'una forma previsible. Quan es presenten alteracions en alguns d'aquests aspectes és probable que també es presentin retards o dificultats en la lectura.

4 L'ALFABETITZACIÓ I LES PERSONES AMB DISCAPACITAT INTEL·LECTUAL: NECESSITATS I POSSIBILITATS.

Hem de deixar clar, d'entrada, que les necessitats de les persones amb retard mental no són substancialment diferents de la resta de la població. El que

normalment varia és el tipus d'intervenció i de suport que requereixen per accedir als coneixements i aprenentatges que són comuns a tothom. Si bé és cert que no totes les persones amb discapacitat arriben a dominar els processos implícits en la lectura, això no pot fer oblidar que la majoria d'elles poden —o haurien— de gaudir d'aquelles oportunitats, experiències i vivències que estan relacionades amb l'alfabetització. L'alfabetització no suposa exclusivament el domini del codi escrit; per a moltes persones pot representar, amb els ajuts necessaris, una forma d'accés a coneixements i formes d'entreteniment insubstituïbles. Cal tenir present que l'alfabetització generalitzada és un fenomen social relativament recent; històricament, el domini de la lectura ha estat restringit a uns determinats estaments socials. Això significa que les persones no alfabetitzades s'havien de refiar, quan en tenien necessitat, d'aquells que dominaven el codi escrit.

En l'actualitat tenim una perspectiva renovada de la naturalesa de la lectura i dels processos implicats en el seu aprenentatge.⁴ Hi ha una base de coneixement molt sòlida i fonamentada sobre el que implica aprendre a llegir. De manera molt resumida, podem configurar amb força precisió els components que caracteritzen i garanteixen un domini adequat de la lectura. Aquests són:

- La consciència fonològica
- El principi alfabètic
- La denominació ràpida
- La lectura de paraules i textos
- La comprensió lectora
- L'ús i la funcionalitat de la lectura

Sens dubte, les persones amb discapacitat intel·lectual han de tenir oportunitats i experiències ordenades i metòdiques en aquestes fases components per tal de poder accedir al codi escrit i al significat que transmet. Tot i disposar d'un seguit d'alternatives a l'aprenentatge de la lectura (lectura visual, lectura funcional, etc.), aquestes sempre suposen uns nivells restrictius d'adquisició. Tot i les dificultats en l'aprenentatge de la lectura, és del tot imprescindible que les persones amb discapacitat intel·lectual tinguin oportunitats i possibilitats de participar i gaudir d'entorns altament alfabetitzadors.

Què signifiquen aquestes afirmacions i quines implicacions poden tenir tant per a les pràctiques escolars com per a les familiars i comunitàries (i aquí incloem les biblioteques)? Podem resumir-ho en els següents punts:

1. Potenciar el que anomenem l'*alfabetització emergent*. L'alfabetització emergent fa referència a un conjunt de coneixements i habilitats relacionats amb el llenguatge, tant oral com escrit, que permeten saber i entendre què és, què representa i què significa l'aprenentatge de la lectura, l'escriptura i dels materials escrits.
2. Retolar tots els espais i entorns de vida de les persones.
3. Sempre que sigui possible, ajustar o adaptar els materials escrits a les característiques i nivell de la persona.
4. Proporcionar suport visual a les estructures o missatges textuais.
5. Disposar de materials diversos i adaptats a les característiques i necessitats de les persones amb discapacitat (llibres de lectura fàcil, llibres adaptats, contes gravats, etc.).
6. Llegir amb regularitat als nens, joves i adults. El fet de no saber llegir no impedeix que es pugui gaudir i seguir la lectura d'una altra persona.
7. Disposar de i programar materials diversos que puguin manipular, observar i llegir les persones amb discapacitat.
8. Donar oportunitats de fer lectura compartida.
9. Fer un ús adequat de les noves tecnologies (lectors de llibres, etc.).
10. Obrir i adaptar els espais públics (biblioteques, museus, etc.) de manera que facilitin l'accessibilitat a les persones amb discapacitat intel·lectual.

En els inicis del segle XXI no seria socialment correcte que les institucions i organitzacions comunitàries no tinguessin en compte les necessitats i possibilitats d'aquells persones que presenten algun tipus de discapacitat. És a través de la reflexió, del treball i del compromís per a oferir oportunitats semblants a tots els ciutadans que podem progressar cap a una societat més equitativa i justa. Les persones amb discapacitat s'ho mereixen. L'aprenentatge de la lectura i de les experiències i coneixements que se'n deriven està en mans dels mestres i de les famílies, però també d'aquells que han fet de la seva professió un instrument d'accés i gaudi al món màgic i apassionant dels llibres i de la lectura.

BIBLIOGRAFIA

Kaufmann, J.M. «Appearances, stigma and prevention». *Remedial and special education*. 24 (2003), 4, p. 195-198.

4. Es fa palès en les obres del Nacional Reading Panel (2000) i Simmons (1998).

- Kavale, K.A.; Forness, S.R; Siperstein, G.N. *Efficacy of special education and related services*. Washington: AAMR, 1999.
- Luckasson, R.; Coulter, D.L.; Polloway, E.A.; Reiss, S.; Schalock, R.L.; Snell, M.E.; Spitalnik, D.M.; Stark, J.A. *Mental retardation: definition, classification and systems of supports*. Washington: AAMR, 1992.
- Luckasson, R.; Borthwick-Duffy, S.; Buntix, W.H.; Coulter, D.L.; Craig, E.M.; Reeve, A.; Schalock, R.L.; Snell, M.E.; Spitalnik, D.M.; Spreat, S.; Tassé, M.J. *Mental retardation: definition, classification and systems of supports*. Washington: AAMR, 2002.
- Simmons, D. *What reading research tells us about children with learning needs*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum, 1998. p. 61-127.
- Schalock, R.L.; Stark, J.A.; Snell, M.E.; Coulter, D.L.; Polloway, E.A.; Luckasson, R.; Reiss, S.; Spitalnick, D.M. «The changing conception of mental retardation: implications for the field». *Mental retardation*, Vol. 32 (1994) n. 3, p. 181-193.
- Snow, C. *Preventing reading difficulties in young children*. Washington: National Academy Press, 1998.
- Teaching children to read: an evidence-based assessment of the scientific research literature on reading and its implications for reading instruction*. [By the] National Reading Panel. Washington: National Institute of Child Health and Human Development, 2000.
- Wehmeyer, M.; Patton, J.R. *Mental retardation in the 21st century*. Austin, Texas: Pro-Ed, 2002.